

آسیب های فضای مجازی بر تربیت نوجوان

زینب رشیدی^۱

چکیده

فضای مجازی، اینترنت نسل جدیدی از فضای روابط اجتماعی است در عصر امروز رشد و پیشرفت راه های ارتباطی به ویژه شبکه های اجتماعی موجب تسهیل در برقراری ارتباط میان انسان ها است عنوان مقاله پیش رو آسیب های فضای مجازی بر تربیت نوجوان است از این رو در این مقاله با روش توصیفی _تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه ای به آسیب های فضای مجازی بر تربیت نوجوان پرداخته است. با بررسی های انجام شده به این نتیجه رسیدم که نوجوانان بیش از دیگران در معرض آسیب های ناشی از کاربرد نادرست اینترنت قرار دارند. دانش آموزانی که بیشتر وقت خود را صرف شبکه های مجازی می کنند پیوند کمتری با خانواده و گروه همسالان خود دارند و تأثیرپذیری بیشتری از این فضا دارند و این امر موجب آسیب ها و مشکلاتی فراوانی برای آنها می شود از جمله آسیب های روانی و جسمی را در بردارد بعضی از این آسیب های چاقی و اضافه وزن، سردرد، کاهش میزان شنوایی، ایجاد تومورهای مغزی اختلالات دست و ... مربوط به آسیب جسمی است. برخی دیگر از جمله افسردگی، خشونت گرایی، هیجان جویی مرضی، بلوغ زودرس و مربوط به آسیب روانی است. بنابراین اگر خانواده ها نسبت به شیوه های جدید ارتباط و فرزندان خود آگاهی و شناخت لازم را داشته باشند تا از انجام بسیاری از جرائم و ارتباطات پنهانی آنان جلوگیری به عمل می آید.

کلیدواژه: آسیب، فضای، مجازی، تربیت، نوجوانی، روانی، جسمی

* - طلبه سطح ۲، مقاله ۲ مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها)

با توجه به رشد سریع تکنولوژی جدید در عصر حاضر تحولاتی را در فضای مجازی به وجود آورده است این تحولات تأثیرات و پیامدهای مثبت و منفی زیادی را به همراه دارد به گونه ای که بسیاری از کارکردهای خانواده را دچار اختلال کرده است از زمانی که اینترنت وارد فضای واقعی انسان شده تا به امروز علی رغم تمام مزایای که داشته است ، دغدغه ها و نگرانی هایی را در خانواده به وجود آورده در این میان نوجوانان بیش از دیگران در معرض آسیب های ناشی از کاربرد نادرست اینترنت قرار دارند این سوال پیش می آید که آسیب های فضای مجازی بر تربیت نوجوان کدامند؟ در این نوشتار با روش توصیفی- تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه ای و اینترنتی درصدد پاسخگویی به سؤال بالا برآمدیم . کتاب مدیریت رفتار فرزندان در فضای مجازی ، مهدی یاراحمدی خراسانی وسید صابر امامی این مجموعه در پنج فصل گردآوری شده است که علاوه بر توضیح و تشریح فضای مجازی و دامنه های آن مباحثی نظیر حساسیت های فضای برای هررده سنی و پیامدهای بد و خوب این فضا برای فرزندان و همچنین مدیریت الگوهای رفتار کودکان و نوجوانان در این فضا را مطرح کرده است . کتاب تهدیدهای فضای مجازی و راهکارهای مقابله با تیکه برآیات و روایات و رهنمودهای مقام معظم رهبری و متخصصین از جمله علی محمدی در این کتاب سه سر فصل کار شده که فصل اول انواع رسانه ها ، مصداق ها، اهمیت سواد رسانه و هدف های آموزش سواد رسانه بیان شده است و در فصل دوم چالش های فضای مجازی بررسی شده که در فضا سوم با راهکارهایی برای درست استفاده کردن از فضای مجازی به آن ها پاسخ داده شده است . کتاب آسیب های فضای مجازی بر نوجوانان ، فاطمه السادات طباطبایی هارونی این کتاب نیز به سه سرفصل بیان شده است که فصل اول به تعاریف پرداخته است در فضا دوم به آسیب های روانی و جسمی فضای مجازی بر نوجوانان بررسی شده و در فصل سوم آسیب های اخلاقی و اعتقادی فضای مجازی بر نوجوانان را مطرح کرده است . مقاله آسیب شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان ، عشرت عسگری نتایج این پژوهش نشان می دهد گسترش فضای مجازی اینترنتی آسیب های گوناگون بر تعلیم و تربیت کودک و نوجوان ایجاد کرده است از جمله آسیب های روانی و شخصیتی ، آسیب های خانواده ، آسیب های اخلاقی و فرهنگی.

لغوی و اصطلاحی آسیب شناسی

آسیب به معنای زخم، کوب، ضرب، نقص یا شکستگی که به سبب ضربت و زخم پیدا شود به معنای تماس و سایش، اضطراب و تشویش و دلوپسی است^۱. واژه شناسی هرگاه به صورت ترکیب با کلمه دیگر و پسوند

^۱ - دهخدا، لغت نامه، ج ۱، ص ۸۹۶

شدن همراه یک واژه بیاید، به معنای شناسایی و آگاهی به کار می رود^۱ در زبان عربی روش را منهج و روش شناسی را منهجیه می نامند، روش به معنی راه و ابزار رسیدن به آن راه نیز گفته می شود، این واژه نیز در این نوشتار در معنای شناسایی مورد استعمال قرار گرفته است. آسیب شناسی در اصطلاح به آن دسته از علل و اختلالاتی اطلاق می شود که وجودشان تداوم و حرکت پدیده‌ای را تهدید می‌کند و آن را از رسیدن به اهداف و آرمانش باز می دارد و یا از کارایی لازم می اندازد برخی در تعریف آسیب گفتند: منظور از آسیب عاملی است که سبب اختلال ناهنجاری ها و آفت در پدیده ها می شود و گاهی به خود اختلالات آسیب گفته می شود.^۲ بنابراین آنچه ما از واژه‌ی آسیب شناسی در نظر داریم اصطلاحی است که در ترجمه واژه ی پاتالوژی است . در فرهنگ دینی واژه‌ی آفت بار معنایی آسیب دارد، آفت یعنی آنچه سبب فساد، تباهی، خرابی و بیماری است.^۳ خسارت و زیانی که از بیرون و درون بر امور معنوی یا مادی وارد می شود، آفت می گویند.^۴ آنچه سبب فساد و تباهی و خرابی و زیان و بیماری گرد. آسیب، بلا و سختی آنچه قابلیت صدمه دیدن دارد. آسیب شناسی در معنای اصطلاحی به شاخه‌ای از دانش اطلاق می شود که هدف آن شناخت بیماری های روانی ، فردی و اجتماعی و نحوه تکوین، رشد و دگرگونی آنان است.^۵

لغوی و اصطلاحی فضا

فضا از فضا گرفته شده است فضا یخسوفضاء و حضوراً المكان آنجا گشاد و جادار و پهناور شد خالی و تهی شد.^۶ این واژه برای فضاهای متفاوتی آورده شده است فضای خالی از هر نوع موجود با قابلیت حرکت، فضای خالی از سازه ها و ساختمان ها جو خارج از زمین، دوره زمانی ، زمان، اوقات فراغت، فضایی که همه چیز وجود دارد و حرکت می کند.^۷ اما اگر کمی در لغت دقیق تر شویم می توانیم به مفهوم آن در دنیای تجربه شده به اصطلاح واقعی پی ببریم. مفهوم فضا معمولاً در مقایسه با مفهوم مکان بکار می رود. این دو مفهوم تفاوت های اساسی با یکدیگر دارند، اولین وجه تمایزی که در جریان مقایسه مکان و فضا برجسته است سطح انتزاع این دو مفهوم است. فضا در مقایسه با مکان، مفهوم بسیار انتزاعی بوده و به سختی قابل تصور است، به طوری درک این مفهوم بدون واسطه درک مکان برای ما موجودات فیزیکی غیر ممکن است.^۸ از تفاوت های دیگر اینکه فضا عبارت است از همه جا، ولی مکان جای معینی است، مکان محتوا دارد ولی فضا نوعی خلا^۹ است. مکان دوبعد است در حالی که فضا سه بعدی است. مکان قابلیت مرز بندی دارد اما فضا

۱ - همان ج ۱۷، ص ۱۸۹۵

۲ - حاجی آسیب شناسی تربیت دینی ، ص ۴۳۳

۳ - جوهری صحاح اللغة، ص ۱۳۳۳

۴ - ابن منصور ، لسان العرب ، ص ۱۶

۵ - سارو خانی ، در آمد دایره المعارف علوم اجتماعی ص ۵۲۴

۶ - لوئیس ، المنجد ، ص ۱۳۴۱

۷ - صدر ، دایره المعارف معماری و شهر سازی (مصور) ص ۱۵۶

۸ - گل محمدی ، جهانی شدن ، ص ۵۵

مرکز و نامتناهی است. همچنین از زبال حال می گوید: مکان ها ثابت می مانند اما فضا میتواند در یک چشم به هم زدن تغییر کند و عوض شود، بنابراین فضا نسبت به مکان مفهومی بسیار گسترده تر و پیچیده تر دارد و آید همین ویژگی های فضا است که باعث خاص شدن و بوجود آمدن دیگر خصوصیات فضای مجازی شده است.^۱ در تعریف فضای مجازی بین کارشناسان اختلاف زیادس وجود دارد به همین علت، از نقل آن صرف نظر می کنیم. باتوجه به مبانی خود در این پایان نامه از این فضا تعریفی نو ارائه می دهیم. فضای مجازی عبارت است از محیطی که در آن برقراری ارتباطات رویت وانتقال اطلاعات (به صورت غیرقابل لمس و با اشغال اندکی از محیط قابل لمس) در ساختارها و قالب هایی به عنوان خدمات به انسان ها، طراحی و کنترل می شود. بنابراین کلیه خدمات ابزارهای سخت و نرم، محتواها، ارتباطات، قالب ها و دنیای اطلاعات و ارتباطات، شامل فضای مجازی می شود.^۲

لغوی واصطلاحی مجازی

مجاز از (ج.وز) گرفته شده است. لفظ مجاز معنای خود را از لفظ حقیقت گرفته و عکس آن است^۳ و به معنای استعمال لفظ در معنایی غیر از معنا موضوع له آن به شرط وجود علاقه ی معتبری بین معنای حقیقی (موضوع له) و معنای مجازی که لفظ در آن استعمال می شود.^۴ بنابراین در مجاز دو نکته وجود دارد: ۱_غیرواقع و مخالف حقیقت است.

۲_استعمال لفظ در غیر معنی در موضوع له با وجود قرینه ای که مانع از اراده ی معنی اصلی باشد .

این لغت در فرهنگ لغت معنایی به تنهایی ندارد و در فرم ترکیبی با اسم ها و صفت ها معنا می یابد و معمولاً با وسایل الکترونیکی مثل رایانه و به ویژه اینترنت به کار میرود. البته مجاز را می توان یک امر انتزاعی و ذهنی در نظر آورد اما نکته اصلی مجاز بودن است نه مجاز. این کلمه گستره زیادی از تعبیر را به خود اختصاص داده اما همانطور که گفته شد حتی با اضافه کردن یک حرف می تواند معنای جدید یابد یا اصلاً معنای خود را از دست بدهد . مجاز گاهی در مقابل امر حقیقی معنی می شود، گاهی به عنوان امری وهمی و خیالی فرض می شود؛ گاهی در مقایسه با واقعیت محسوس و بدن به کاربرده می شود و بعضی اوقات یک امر ذهنی در مقابل امری عینی طرقی می شود. همچنین به کار بردن یک لغت در خارج از معنی اولیه نیز مجاز نامیده می شود. پس فضا با جهانی با خصلت مجازی در مقابل فضای جهان واقعی قرار می گیرد که فضای دوم نیز نامیده می شود . البته مجازی بودن به هیچ عنوان از تأثیر واقعیت نمی کاهد، بلکه

^۱ - همان

^۲ - کهوند ، شبکه عنکبوتی روش های جذب ، نفوذ و تأثیر گذاری در فضای مجازی ، ص ۲۹

^۳ - جبران ، فرهنگ راند الطلاب ، ص ۶۰۶

^۴ - معین ، فرهنگ معین ، ص ۱۵۶

تنها واقعیتی را به شکل مجازی (چه بسا همپا و موازی با جهان واقعی) باز نمایی می کند. واقعیت مجازی تلاش می کند که محیط های جدید بیافریند که تخیلی هستند. قلمروهای خیال گونه ای که به شیوه های منحصر به فرد، واقعی به نظر می رسد، اما به صورت مستقیم با همان شکلی که آن را درک می کنیم ارتباط ندارد^۱. اینکه در فضای مجازی می گوییم که دارای موقعیت جغرافیایی خاصی نیست و فضای مجازی از دنیای واقعی جداست به نظر این اشتباه است، چون دنیای فضای مجازی با دنیای واقعی رابطه تنگاتنگی دارد و آنچه که ما در دنیای فضای مجازی می بینیم نسبتاً در دنیای واقعی نیز می بینیم. به خصوص الان که تکنولوژی در حال پیشرفت هست ما در آینده ای نه چندان دور تمام فعالیت های ما به صورت آنلاین می تواند انجام شود. پس اینکه ما بگوییم فضای مجازی دنیایی است کاملاً ذهنی و تخیلی این اشتباه است و می توانیم فضای مجازی را دنیای حقیقی بدانیم.

لغوی و اصطلاحی تربیت

کتاب های لغت اصیل و معتبر، استفاده می شود که واژه « تربیت » با دو ماده لغوی « ربو » و « ربب » مرتبط است. کلمه تربیت مصدر باب تفعیل است که به دلیل معتل و ناقص بودن ریشه لغوی آن، مصدرش همانند « تزکیه » بر وزن « تفعله » آمده است، « رَّبَّی یربِّی تربیةً » مانند زکّی یزکّی تزکیةً. « گرچه بسیاری از کتاب های تعلیم و تربیت هنگام بحث از ریشه واژه « تربیت » آن را از ماده « ربو » ذکر می کنند، ولی نویسندگان عرب زبان کتاب النظام التربوی فی الاسلام با استناد به برخی کتاب های لغوی معتبر، تصریح کرده است: تربیت در لغت، از ماده « ربب » است، « التربية فی اللغة مأخوذة من ربّ ولده و الصبی یربّه »^۲.

دیدگاه های متعدد و متفاوتی راجع به معنای اصطلاحی تربیت از سوی اندیشمندان علوم تربیتی، وجود دارد که به برخی از آنها اشاره می شود: جان استوارت میل، تربیت را هر تاثیری می داند که آدمی در معرض آن است. تفاوت نمی کند آبشخور آن اثر گذاری؛ شیء شخص و یا جامعه باشد^۳. کانت، تربیت را پرورش و تأدیب و تعلیم توأم با فرهنگ می داند که در پی کامیابی متری در جامعه آینده است؛ جامعه ای که به مراتب از جامعه کنونی برتر است. از منظر شهید مطهری تربیت عبارت است از: « پرورش دادن، یعنی استعداد های درونی را که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت درآوردن و پروردن. بنابراین با صنعت » ساختن» به معنی اینکه شیء یا اشیایی را تحت یک نوع پیراستن ها و آراستن ها قرار می دهند و یا اجزاء و اشیایی را با هم ترکیب می کنند و نظم می میانشان برقرار می سازند، متفاوت است^۴.

۱ - عاملی، هویت های فرهنگی قدیم و جدید، ص ۸۴

۲ - قریشی، النظام التربوی فی الاسلام، ص ۴۱

۳ - رفیعی، آرا دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن، ص ۹۰

۴ - مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، صص ۷۶-۵۶

یکی از کسانی که در تصادف های رانندگی دچار آسیب های گردن می شود و دیگر کسانی که از رایانه در وضعیت های نشستن نادرست و غیر از گناه در دوره های زمانی طولانی استفاده می کند نشستن صحیح پشت رایانه و لپ تاپ با استفاده از تلفن همراه از لحاظ جسمی مسئله مهمی است که کمتر مورد توجه قرار می گیرد از شایع ترین بیماری های مغز جوانان و نوجوانان با آن دست و پنجه نرم می کنند آرتروز مفاصل دست و گل و گردن و دیسک کمر می باشد که غالباً به دلیل عدم تحرک به وجود می آید.^۱ بنابراین افراد برای اینکه دچار اختلالات در ناحیه دست نشوند باید بین فعالیت با این ابزارهای ارتباطی استراحت کنند و درست نشستن استفاده کردن از این ابزارها را بیاموزید و مرتب ورزش های لازم انجام دهد که اگر این ها را رعایت نکنند باید از این درها را ببرند که گاه ممکن است لات تا آخر عمر همراه فرد باشد و با یک عمر پشیمانی که چرا نحوه استفاده از ابزارها را رعایت نکرده است از درد اذیت شود.^۲

۴. ضعف قوای جسمانی

استفاده از اینترنت فعالیت خسته کننده واسترس زا است و نه فعالیت آرام بخش احساس ضعف خستگی و کوفتگی در بدن جزء جدا نشدنی کار با رایانه و اینترنت است^۳ شخصی که بدون تحرک پشت سیستم نشسته یا در حالت غیرمتعادل از تلفن همراه تبلت یا رایانه استفاده می کند تمام حواس خود را جمع فعالیت دیجیتال خود می کند که این مسأله بیشتر در بین نوجوانان و جوانان است که وقتی در اینترنت و فضای مجازی هستند حتی تشنگی و گرسنگی را نیز احساس نمی کنند و تا فردی یک لیوان آب برای آن ها نیاورد هیچ تحرکی نسبت به این امر از خود نشان نمی دهد حتی در برخی مواقع ساعت ها در فضای مجازی وقت می گذارند و احساس خستگی نمی کنند و متوجه گذر زمان نمی شوند و ممکن است شب را تا صبح بیدار بمانند و احساس خواب آلودگی نکنند که این مسأله باعث صدمات فراوانی به بدن می گردد.^۴

کاربرانی که بدون هیچ استراحتی با این ابزارها یکسره کار می کنند اختلالات و مشکلات زیادی در جسمشان پیدا می کنند بدون این که خود متوجه این مشکلات باشند بعد از این که با این ابزارها شبانه روز سر و کله زدند و کم کم بیماری ها در بدن آن شیوع پیدا کرد از جمله این بیماری ها بی خوابی های عصبی، شب ادراری، سردردها، غش وضعف ها و استرس هایی که عصبی هستند و ... که متأسفانه این مشکلات بیشتر در بین نوجوانان معتاد به فضای مجازی رخ می دهد آن موقع هست که متوجه می شوند بیماری ها و مشکلات بر سر آن ها تلمبار شده است که گاهی اوقات پزشکان نیز از درمان آن ها عاجز می مانند

۱ - کمال ، احمد، کمال، حامد، همان ، ص ۱۲۹

۲ - طباطبایی هارونی ، همان ، ص ۸۱

۳ - علوی ، جنتی فرد ، اعتیاد به اینترنت تعاریف، ابعاد، معیار های تشخیصی و پیامد های منفی ناشی از آن ، ص ۱۵

۴ - کمال ، احمد، کمال، حامد، همان ، ص ۱۲۹

و دیگر راه چاره ای برای درمان نیست وگاهی اوقات ممکن است برای درمان آن ها نیاز باشد که این نوجوانان معتاد به اینترنت، تحت درمان روانپزشکان قرار بگیرند و تا مدت ها و شاید تا آخر عمر در این سن و سال کم نیاز باشد که قرص های اعصاب و خواب آور استفاده کنند تا کمی اعصابشان آرام تر باشد^۱.

۵. کندی رشد جسمانی در کوتاه شدن قد

بدن انسان با تحرک زنده هستم این تحرک در سنین رشد بسیار ضروری می باشد یادگیری مهارتهای حرکتی و تکامل جسمانی در کودکان و نوجوانان همه از آثار مثبت جنب و جوش و بازی در این دوران است اما هنگامی که در این حرکات محدود می شود و فرد ساعت ها و وقت خود را در فضای مجازی می گذراند استخوان و مفاصل که در این دوران باید نهایت رشد خود را داشته باشد از توام بازمانده آسیب می بیند و در نتیجه رشد کودک و نوجوان دچار اختلال می شود^۲ این عدم تحرک به همراه عدم خواب و استراحت کافی باعث کوتاهی عمر و کوتاهی قد میشود^۳ بنابراین وقتی فقط متحرک نداشته باشد باعث میشود بدن انعطاف پذیری خود را به مرور از دست بده وقتی که می خواهد بازی هایی که حرکتی هستند یا اینکه بخواهد وسیله ای که کلی و وزن دارد و سنگین است را بردارد استخوان هایش درد می گیرد و حمل بار سنگین را ندارد همچنین این عدد به علاوه بر این قدرت بازی های حرکتی را نداشته باشد دچار پوکی استخوان نیز میشود^۴.

۶. چاقی

یکی از آسیبهای جسمانی شبکه های اجتماعی بیش از حد برای نوجوان است است که وقت خود را صرف شبکه های اجتماعی می کنند از برنامه های ورزشی و فعالیت های اجتماعی جا می ماند و این امر باعث ایجاد چربی و بدن آنها گردد و دچار چاقی مفرط شوند^۵ این نوع روش زندگی که کاربران در آن وقت می گذرانند فعالیت های بدنی کمتری انجام می دهند که موجب نگرانی خانواده های محققین شده است شواهد این نگرانی با روند افزایش شیوع چاقی در نوجوانان همراه است در ایالات متحده آمریکا بین سال ۲۰۳ تا ۲۰۶ ۳۱٫۹ درصد کودکان و نوجوانان بین ۲ و ۱۹ سالگی بالای ۸۵ درصد شاخص توده بدن قرار داشته ۶٫۱ بالای ۹۵ درصد داشته چاق محسوب می شوند این برآورده شیوع اضافه وزن در کودکان و نوجوانان از پیمایش بررسی سلامت و تغذیه ملی از سال ۲۰۳ تا ۲۰۶ که با یک نمونه ملی معرفی انجام گرفته است به

۱ - طباطبایی هارونی ، همان ، ص ۸۲

۲ - سرمدی ، الفتی ، همان ، ص ۵۲

۳ - کمال ، احمد، کمال، حامد، همان، ص ۱۳۱

۴ - طباطبایی هارونی ، همان ، ص ۸۳

۵ - اخلاق در شبکه های اجتماعی ، ص ۴۵

دست آمده است و گزارش مرکز کنترل و پیشگیری بیماری ها ۲۰۰۴ اگه چی میزان چاقی در سال های اخیر افزایش نداشته های فعلی چاقی در بیان نو نوجوانان سه برابر اواخر دهه ۱۹۷۰ حدود ۵ درصد از با افزایش چاقی خطر انواع بیماری ها که دامنه آن از فشار خون بالا و التهاب استخوان و مفصل مفصل تا دیابت دیابت نوع ۲ سکت و بیماری کیسه صفرا متنوع است افزایش یافته و نرخ های شایع در میان نوجوانان تبدیل به یک مسئله بهداشتی جهانی شده است.^۱

نتیجه

نوشتار حاضر که به عنوان آسیب های فضای مجازی بر تربیت نوجوان است بررسی کتاب ها و مقالات متعدد پی به اهمیت این موضوع می بریم که آسیب های فضای مجازی بر روانی و جسمی و اخلاقی و اعتقادی یک نوجوان اثر می گذارد آسیب های فضای مجازی بر نوجوانان واقعی است و این موضوع اهمیت جهانی دارد در فضای امروز که شرایط به سرعت در حال رشد است باید خانواده ها و مسئولین سیطره کامل بر این موضوع داشته باشند و با برنامه ریزی درست و همفکری مناسب بتوانند درمقابل این آسیب ها بایستند . و به نتایج مطلوب یک خانواده و جامعه سالم برسند بر این اساس که نوجوانان آینده سازان یک کشور محسوب می شوند درمحیطی کاملاً آرام و در سایه انوار الهی در جامعه امروز تربیت شوند البته این را نباید فراموش کرد که برای تحویل دادن یک نوجوان سالم به جامعه فقط توجه به روح و جسم در فضای مجازی یک نوجوان کافی نیست بلکه باید به تغییرات شناختی، اخلاقی، اجتماعی که تأثیر مستقیم نیز در این موارد دارد.

^۱ - سعدی پور ، دنیای دیجیتال با تاکید بر نوجوانان ، ص ۵۱

فهرست منابع:

کتاب‌ها

۱. احسانی، محمد، نقش مادران در تربیت دینی فرزندان، قم، دفتر عقل، ۱۳۸۷
۲. امیدوار، احمد، صارمی، علی اکبر، اعتیاد به اینترنت: توصیف، آسیب شناسی، پیشگیری، درمان و مقیاس های سنجش اختلال اعتیاد به اینترنت، مشهد، تمرین، ۱۳۸۱
۳. ابن منظور، لسان العرب، جلد ۹، بیروت، دارالصاد، ۱۴۱۴
۴. بهشتی، محمد، مبانی تربیت از دیدگاه قرآن، چاپ سوم، بی جا، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، ۱۴۰۱
۵. پاول هنری، ماسن، رشد و شخصیت کودک، ترجمه مهشید یاسایی، تهران، نشر مرکز، کتاب ماده، ۱۳۸۰
۶. جبران، مسعود، فرهنگ راشد الطلاب، بی جا، انتشارات یادواره کتاب، ۱۳۸۹
۷. جوهری، اسماعیل، صحاح اللغة، تحقیق احمد عبدالغفور العطار، بیروت، دارالعلم الملائین، ۱۳۷۶
۸. حاجی، محمد علی، آسیب شناسی تربیت دینی دانش نامه امام علی علیه السلام، زیر نظر علی اکبر رشاد، جلد ۴، دارالحديث، ۱۳۸۷
۹. خان محمدی، کریم، شاملی، علی اکبر، اخلاق در شبکه های اجتماعی مواجهه ای اخلاقی با آسیب های اجتماعی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی پژوهشکده باقر العلوم (ع)، ۱۳۹۷
۱۰. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، جلد ۱، بی جا، تهران، انتشارات دانشگاه، ۱۳۷۷
۱۱. رجبی نیا، داوود، غرب از رویا تا واقعیت ۴ قاب جادو (آسیب های تلویزیون و اینترنت در غرب)، قم، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ناشر دیجیتال مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، ۱۳۸۹
۱۲. رفیعی، بهروز، آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن، جلد ۳، چاپ سوم، بی جا، پژوهشکده حوزه و دانشگاه و سمت، ۱۳۹۱
۱۳. سعدی پور (بیابانگرد)، اسماعیل، دنیای دیجیتال با تأکید بر نوجوانان، چاپ اول، بی جا، جامعه شناسانف ۱۳۹۳
۱۴. سید صدر، ابوالقاسم، دایره المعارف معماری و شهرسازی (مصور)، ویرایش حسین نیک بخت، چاپ اول، تهران، انتشارات آزاده، ۱۳۸۶
۱۵. ساروخانی، باقر، جامعه شناس وسایل ارتباط جمعی، بی جا، انتشارات اطلاعات، ۱۳۸۷
۱۶. شریف، قرشی، باقر، النظام التربوی فی الاسلام، چاپ اول، بی جا، انتشارات مهر المومنین، ۱۳۸۵
۱۷. طباطبایی هارونی، فاطمه السادات، آسیب های فضای مجازی بر نوجوانان، چاپ اول، یزد، شهید علم، ۱۳۹۸
۱۸. علوی، سلمان، جنتی فرد، فرشته، اعتیاد به اینترنت: تعاریف، ابعاد، معیارهای تشخیصی و پیامدهای منفی ناشی از آن، ۱۳۸۹
۱۹. فجری، محمد مهدی، خانواده ها بدانند: مروری بر آسیب ها و راهکارهای استفاده از فضای مجازی، چاپ دوم، قم، مهر امیر المومنین (ع)، ۱۳۹۷

۲۰. کمال، حامد، کمال، محمد، آموزش سواد رسانه ای در فضای سایبری، چاپ دوم، اصفهان عروج ایمان، ۱۳۹۶
۲۱. کهوند، محمدشبهه عنکبوتی: روش های جذب، نفوذ و تأثیرگذاریدر فضای مجازی، قم، ذکر، ۱۳۹۵
۲۲. گل محمدی، احمد، جهانی شدن، فرهنگ، هویت، بی جا، ۱۳۹۶
۲۳. لقمانی، احمد از همدلی تاهمزمانی بانوجوانان، چاپ دوم، قم، بهشت بینش، ۱۳۹۳
۲۴. لوپس، معطوف، المنجد، تهران، اسماعیلیان، ۱۳۶۲
۲۵. محدنیا، فریدون، عوامل گرایش نسل نوجوان وجوان به فرهنگ بیگانه، تهران: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۲
۲۶. منطقی، مرتضی، راهنمای والدین در استفاده فرزندان از فناوری های ارتباطی جدید، تلفن همراه، چاپ اول، تهران، عابد، ۱۳۸۶
۲۷. معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد ۱، تهران، نگارستان کتاب، رزین، ۱۳۸۲
۲۸. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، بی جا، موسسه انتشارات صدرا، ۱۳۸۲

مقالات

۲۹. ابراهیمی، نامدار، مهر محمدی، محمود، سجادی، سیدمهدی سجادی، طلایی، ابراهیم، "مبانی تعلیم و تربیت" دانشگاه فردوسی مشهد دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی، ۱۳۹۳
۳۰. جمشیدی، روناک، کاکابرایی، کیوان، "تعیین رابطه بین میزان استفاده از فضای مجازی با مشکلات رفتاری نوجوان"، دهمین کنفرانس بین المللی روانشناسی و علوم اجتماعی، ۱۳۹۶
۳۰. رحیمی، محمد، پرنده، رادبه، "آسیب شناسی فضای مجازی و خانواده؛ تهدیدها و چالش ها" سایت علوم اجتماعی، ۱۳۹۲
۳۱. سرمدی، محمدرضا، الفته، شهربانو، "فرصتها و تهدیدهای فضای مجازی در رشد هوش، خلاقیت، عواطف، منطق و تفکر و مهارتهای زندگی کودکان"، فلسفه و کلام فلسفه و کودک، شماره ۱۵، بهار و تابستان ۱۳۹۶
۳۲. عاملی، سعیدرضا، حسنی، حسین، "درفضایی شدن آسیب ها و ناهنجاری های فضای مجازی: مطالعه تطبیقی سیاستگذاری های بین المللی"، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره ۵، ش ۱، ۱۳۹۱
۳۳. عاملی، سیدسعیدرضا، "هویت های فرهنگی قدیم و جدید: رمزگشایی تمدنی و معماری سنتی_ مدرن و ملی_ فراملی مهستان"، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام، شماره ۳۰، پاییز و زمستان ۱۳۸۵
۳۴. عسگری، عشرت، "آسیب شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان"، همایش ملی روانشناسی تعلیم و تربیت و سبک زندگی، ۱۳۸۵
۳۵. لطف آبادی، حسین، "روان شناسی ۲ (نوجوانی، جوانی و بزرگسالی)"، تهران، سمت، ۱۳۸۰
۳۶. کوثری، مسعود، "اینترنت و آسیب های فرا روی آن"، سلمان، ۱۳۹۰